

ЛЕЊИНОВО СХВАТАЊЕ ДИКТАТУРЕ ПРОЛЕТАРИЈАТА И ДЕМОКРАТИЈЕ*

Одломци из књиге у припреми „Политички систем, Прилог науци о човеку и самоуправљању”

Прво значајније тумачење Марксовог концепта о диктатури пролетаријата дао је Лењин, нарочито у свом главном теоријском раду у области политике (Држава и револуција). Лењин је у суштини остао веран Марксовом схватању овог основног концепта и то у оба његова основна значења. Он је успоставио његов теоријски значај и утолико пре што у историјској ситуацији која је настала и у којој је он припремао прву велику социјалистичку револуцију, овај концепт добија посебну истраживачку и емпиричку вредност. Али је Лењин сачувао место овог концепта у општем схватању Маркса о држави и политици, нарочито у односу на друштво које гради социјализам, које настаје после обарања власти буржоазије и национализације капиталистичке својине на средствима за производњу.

Лењин разликује диктатуру пролетаријата као нужни прелазни тип политичког система и као улогу и функцију државе односно као облика политичког система. Његов концепт диктатуре пролетаријата је у суштини антиетатистички и револуционарно реалистички. У самој припреми Октобарске револуције и у првим годинама младе совјетске републике Лењин тражи облике и услове који омогућују процес промене старе државности и процес „одумирања државности”. Он често помиње идеју Енгелса и тражи начин њеног остваривања о томе да у револуционарном преображају који омогућује пролетаријату да освоји власт и да изврши „експропријацију експропријатора”, држава треба да одигра свој први и у исто време и последњи самостални чин. Иако није познавао ни *Критику Хегелове филозофије државног права* ни *Немачку идеологију*, он је инспирисан Марксовим развитком идеја из ових дела у *Адреси о комуни (Грађански рат у Француској)*, и тражи у совјетској власти не само нови облик државе већ и демократију. За Лењина је, као и за Маркса, „комунални систем”, „систем совјета” једна врста историјске репродукције и конкретне афирмације Париске комуне у коме се истовремено врши економско ослобођење рада и успостављање непосредне власти радничке класе удружене са „радним сељаштвом и интелегенцијом”.

Лењин не прави конфузију између система доминације и облика власти и политике. У свим приликама он настоји да се у совјетима и поред њих развију облици непосредног учествовања маса у процесу доношења политичких облика. Стална његова борба „за укључење и уче-

(*) Реферат за научни скуп „Октобарска револуција и народи Југославије”, Котор 24—28. октобар 1967.

ствовање маса у совјетској власти” саставни је део његовог схватања о диктатури пролетаријата. Његова политичка теорија је, као и Марксова, теорија демократије а не теорија диктатуре.

То се све може утврдити и у другим научним па и нужно прагматичним ставовима Лењина. Он је први после Маркса открио појаву и опасност бирократије. Лењин у њој запажа не само деформисане односе и понашања људи и не само опасност за развитак социјалистичких односа, него истовремено једно ново опасно и страни тело како у систему совјетске власти тако и у партији. Он њу жигоше и прави очајничке напоре да је искористи, оцењујући је оштро као антисовјетску односно анти-демократску појаву и друштвено-политичку снагу.

Кад је прихватио ограничено бирачко право које је давало већу изборну снагу радничкој класи у граду у односу на сељаштво, Лењин је истицао да то није демократска већ нужна и привремена мера. На исти начин он се односио и кад је, у ситуацији појаве унутрашње завере и тероризма, уносио принцип строге дисциплине и монолитности у оквиру владајуће партије. Све ове и сличне мере Лењин је оцењивао с гледишта тактике а не као елемент теорије о совјетској држави. Он је разликовао прагматизам од марксистичке теорије и увек је све политичке ставове које је заузимао с гледишта прагматизма, оцењивао у њиховој функцији у општем покрету совјетског друштва према социјализму и стварним облицима демократије.

Други значајни прилог развиту концепције о диктатури пролетаријата дала је Роза Луксембург. Још пре Октобарске револуције она је везивала Лењинову концепцију добро организоване дисциплиноване партије са појмом диктатуре пролетаријата. Роза Луксембург је приписивала Лењину, да увођењем овакве партије у процес револуционарних преображаја и политичког конституисања будуће пролетерске власти, хоће да пренагласи диктатуру у концепту диктатуре пролетаријата. Таква партија, тврдила је она, какву ствара и замишља Лењин, представља основ за концентрацију власти најпре у рукама једне групе (Централног комитета), а затим једног човека, секретара партије, који ће постати истовремено и носилац личне владавине — диктатуре.

После Октобарске револуције, у првим данима совјетске власти, Роза Луксембург је обновила ову критику заснивајући је на извесним појавама директивизма и ограничавање политичке демократије радничке класе, нарочито у области слободе удруживања, слободе мисли и говора и слободе политичке акције. Накаоњена теорији спонтаности револуционарног покрета, она је доказивала, нарочито у радовима који ће се доцније појавити под насловом, *Руска револуција*, да је Лењин претворио Марксов концепт диктатуре пролетаријата у бланкистичко-јакобински концепт. Диктатура пролетаријата на тај начин постаје облик а не социолошко политичка суштина совјетске власти. Тиме се политичка теорија одваја од њених марксистичких извора и политичка власт губи свој социолошко-идеолошки детерминизам, претварајући политички режим у одлучујућу и једино директивну снагу револуције.

Критика Розе Луксембург, хуманистичка и верна марксистичким ставовима о политици, тачна је у ономе што тврди, али се поставља кон-

темплативно у односу према пракси коју пориче. Као што је показано, Лењин, ни теоријски ни у општем идејном и историјском смислу, није изједначавао диктатуру пролетаријата са политичким обликом, са диктатуром једне групе па ни са диктатуром партије. Лењин није никад био идејни опортуниста и разликовао је револуционарну стратегију и тактику. Он није оправдавао средства циљевима и његова концепција средстава се увек начелно и реалистички мерила у односу на крајњи циљ.

За доцнију опортунистичку и јакобинску интерпретацију диктатуре пролетаријата не носи одговорност Лењин, као ни за извесне историјске околности новог совјетског друштва и односа спољног света према њему. О томе је Лењин водио рачуна, одбијајући да рационализира историјску емпирију коју је био приморан да решава у интересу револуције и совјетске власти. У данашњем историјском развоју, према догађајима који су настали после Октобарске револуције, и које је Лењин настојао да идејно и организационо разрешава, не може се извести закључак који би дао пуно право Рози Луксембург а оспоравао то право Лењину.

Оцена извесних ограничења политичких права и слободног политичког покрета радничке класе у теорији Розе Луксембург начелно се може оспоравати, али се из такве оцене не може извести општи и за све ситуације важећи закључак о димензијама политичке демократије у одређеним револуционарним операцијама. Поверење и извесни спонтани, елементарни и самоодређени демократизам покрета радничке класе претпоставља дубљу анализу историјске ситуације и способност предвиђања и контроле тог процеса.

Чврсто на тлу такве историјске ситуације и одговоран за коначни успех револуције који је још био неизвесан, Лењин је унео један елемент рационализма, организације и посредништва између сопственог покрета и његове будућности посредством партије и тиме је неизбежно морао прихватити одговарајуће ограничење тог покрета па и самог нужног и оправданог демократизма политичке организације совјетског друштва. У тој конкретној оцени, која се разликује у мери између рационализма и спонтаности, а не у концепту диктатуре пролетаријата, постоји извесна разлика између схватања Лењина и Розе Луксембург. Сам је Лењин то схватио и признавао и зато није рационализирао своју привремену и конкретну историјску оцену, није је претворио у теорију нити је оспоравао Рози Луксембург начелно право да слободно мисли и да греша.

У савременој перспективи нема основа да се супротставља политичка теорија Лењина схватањима о диктатури пролетаријата и диктатури Розе Луксембург. Исто тако нема основа да се апсолутизирају ова схватања и прописују као модел за све историјске ситуације. Као што је Лењинаова оцена примене диктатуре пролетаријата у конкретној историјској ситуацији Русије више одговарала тој ситуацији, тако се и гледиште Розе Луксембург може показати као ближе истини и интересима демократије и социјализма у другој и будућој историјској ситуацији.

Мишљење Розе Луксембург више се односи на теорију а особито на праксу диктатуре пролетаријата које су настале после смрти Лењина,

а пре свега тридесетих година овог века под утицајем Стаљиновог тумачења диктатуре пролетаријата и нарочито на основу примене тог тумачења у самој пракси. Лењин је последње дане свог живота посветио напорима да спречи такав развитак и да осујети претварање диктатуре пролетаријата не само у диктатуру патрије већ једне нове друштвене политичке групе која ће подредити и совјетски систем и партију једном новом хијерархијском слоју, који се постепено интегрирао у целокупан процес политике и друштвеног и политичког живота Совјетског Савеза и у извесним периодима и у другим социјалистичким земљама. То је бирократија.

II

Испитивање о нужности диктатуре пролетаријата захтева истовремено тачно одређивање шта се под тим појмом подразумева и анализу конкретне историјске ситуације друштвене и политичке структуре као и објективних и субјективних могућности једне земље која припрема или се одлучује за битније друштвене и политичке промене.

Ако се под диктатуром пролетаријата подразумева суштина политичког система који настаје по правилу на основу и после револуције коју победоносно завршава радничка класа као њен основни носилац, тада она настаје као нужна и могућа стварност у зависности од ступња економског и друштвеног развика одребене земље и од заоштрености друштвених и политичких конфликта и стања класне непомирљивости. У том смислу се не може оспорити теоријски и истраживачки значај и идеолошка вредност ове теорије и овог концепта.

Али диктатура пролетаријата ни у овом смислу није увек нужна. По дефиницији, она не може бити нужна, кад није могућа. То се дешава у оним друштвима у којима пролетаријат не постоји не само као класа за себе него ни класа по себи. У таквим историјским стварностима, које већ познаје савремена историја, није искључено да се како национално тако и друштвено и политичко ослобођење остварује и путем револуције. Али и тада суштина политичког система који из тог прелаза произилази не може бити диктатура пролетаријата; она ће одговарати одређеним нивоима развика и постојећим друштвеним и другим односима и околностима. На тлу таквог друштва, које данас обично називамо „земљама у развоју“ нису искључене већ су и могуће социјалистичке структуре и сами политички облици једног новог политичког значења. Таква политички систем по правилу и јесте и може бити сличан типу доминације у одређеним фазама социјалистичког друштва, али то није и не може бити диктатура пролетаријата.

Диктатура пролетаријата у свом „чистом“ теоријском смислу, као што је и замишљао Маркс, је „успостављање демократије“ и тиме се супротставља диктатури у политичком облику. Али већ сам теоријски појам диктатуре пролетаријата као система доминације, и поред прихватања теоријско-етичког принципа о пролетаријату, као класи која не гради доминацију ради себе, ради свог продужења, већ ради свог постепеног укидања, и баш због тога, јесте противуречан појам. У сваком

систему доминације постоји могућност даљег отуђења, пошто је доминација у суштини један систем отуђења човека па и саме радничке класе од саме себе, јер она никад у буквалном смислу не може бити носилац доминације.

Доминација претпоставља сама по себи ограничење пуне улоге и утицаја и саме радничке класе као већине. Доминација неизбежно, по природи ствари, успоставља свој сопствени систем институција и представљања и тиме дуализам између стварних носилаца доминације и оних који су то у историјском и теоријском смислу. Маркс је овај дуализам открио, нарочито у својој теорији о бирократији, на основу које се овај друштвено-политички слој, у сваком систему државе односно доминације, јавља као израз овог дуализма. Она је посредник, који се може одвојити и отуђити и постати господар, и представник, који може постати свој. Власт за себе. Ову основну појаву у сваком политичком систему и у сваком његовом политичком облику запазила је не само Р. Луксембург већ и многи пре и после ње. Њу утврђује Лењин још у првим годинама прве социјалистичке републике у систему совјета, и у партији.

Доцније је диктатура пролетаријата, претварајући се у догму, и тиме у оправдање одређеног система доминације, поставила себи сопствене границе преко којих више није била у стању да открива и критички анализира могуће стварне противуречности које већ произилазе из самог њеног теоријског концепта. Постајући постепено рационализација бирократског облика доминације, односно бирократске доминације она је истовремено извршила идентификацију између политичког система и његових облика; и тиме је, у крајњој линији, један теоријски термин из арсенала маркизма употребљавала за оправдање диктатуре као политичког облика.

Посебни теоријски и политички значај има проблем остваривања диктатуре пролетаријата у одређеним економским, класним, међународним и другим условима. Сваки политички систем се остварује постепено и на једном друштвеном и политичком тлу које му одговара. То тле може бити припремљено (никад потпуно), или развијено у претходној фази друштвеног развика, у друштву које се превазилази. Диктатура пролетаријата тада логично остварује своју суштину у формама које јој одговарају и без којих она престаје да буде социјалистички политички систем и претвара се у емпирички систем класне, односно политичке доминације одређених носилаца политичке власти.

Историјско искуство је већ показало, као што је истакнуто у анализи настанка либералне демократије, да је у свим земљама у којима је она до данас успостављена, у почетку сам политички систем био пре либералан него демократски; управо он је био дуже времена ограничено демократски. То је наступило тек кад је либерални капитализам обезбедио себе као систем, тек када је „слободно економско тржиште” омогућило и у извесној мери и гражило „слободу политичког избора”, „слободно политичко тржиште”. Либерална држава, која је настала крајем XVIII века, претворила се у либералну демократију тек крајем XIX века. Историјско искуство социјалистичких револуција је истакло сличну

и у извесном смислу још тежу ситуацију; тежу нарочито по томе што се прелаз из феудализма у капитализам врши на основу истог типа својине — приватне својине, док је прелаз у социјализам тражио укидање свих облика приватне својине (феудалне и капиталистичке).

Као што није искључено да се у фази развијеног потенцијалног или релативно ефективног — подржављања капитализма припреми друштвена основа за демократске облике диктатуре пролетаријата, тако је историја ставила одређеним нацијама и њиховим прогресивним снагама нову и судбоносну алтернативу. „Чекати” и тиме заостравати унутрашње противуречности и трошити друштвено и политичко биће појединих народа, или преузети „ризик и одговорност” решавања заосталих друштвено-економских и политичких односа у самом процесу изградње социјализма и његовог политичког система. Ни у чије име, осим у име себичних и конзервативних интереса, ни по једној теорији историјске истине и сазнања, осим под утицајем „теорије” атентизма, чекања и страха од улоге и способности радничке класе, не може се оспоравати право напредних друштвених и политичких покрета да преузму свој ризик и да у другој алтернативи нађу услов за национални и друштвени развитак и прогрес. Ову алтернативу су преузеле до данас све оне друштвене и политичке снаге радничке класе које су успешно извеле социјалистичку револуцију у Европи и Азији.

Али оне су се нашле тиме и у ситуацији да решавају конкретне економске, политичке, друштвене и друге проблеме своје стварности на конкретан начин. Тај начин није аутоматски произишао из теорије и није предвиђен у општој политичкој теорији марксизма. Нити је могао бити предвиђен. Као свака општа теорија, и она је тражила своју конкретизацију и разрађивање. То је први схватио Лењин. У тој конкретизацији лежи не само историјски већ и теоријски значај Лењиновог доприноса револуцији и политичким облицима диктатуре пролетаријата. Под утицајем једног комплекса узрока и услова, који се крећу од опште друштвено-економске и политичке неразвијености, унутрашње сложености земље и спољњег притиска, до недовољне развијености, зрелости па чак и умора радничке класе, отварало се питање нужности извесне концентрације политичке власти, централизације политичког одлучивања. Лењин је смело тврдио да је оправдано, у таквим условима, успостављати одређене односе и институције које нису у целини па и у знатном делу по форми и стварно — демократски. У таквој ситуацији се нашао у првим годинама совјетска република, а доцније и друге савремене социјалистичке земље.

Овде се појављује нужност диктатуре као прелазног политичког облика и то демократске диктатуре, која не може бити одвојена од интереса основне подршке радничке класе и других слојева који су се ангажовали у извођењу и спровођењу револуције. Ово је једна емпиричка нужност која не произилази из концепта диктатуре пролетаријата, али која му не може бити, под одређеним конкретним историјским условима, ни супротна. Овај историјски комплекс неизбежно треба да носи привремен и функционални а не и институционални карактер. По томе се он и разликује од могућег претварања оригиналних и потенцијалних но-

вих облика револуционарне демократије — а без тих облика нема стварне револуције већ само државних удара — у затворени систем политичке диктатуре у разним аутократским видовима, о којима је било речи.

Према томе, овде се не решава питање нужности диктатуре пролетаријата као такве, већ се тражи одговор на конкретни емпирички проблем првих етапа тражења и образовања политичког система социјализма и његових адекватних облика који се, начелно и по тенденцији — не могу одвојити од демократије да се не би револуција одмах отуђила од својих циљева и човека.

III

Међу самим марксистима појму социјалистичке демократије су се често давале извесне глобалне, апстрактне и идеолошке дефиниције. Дуго времена су преовлађивала гледишта да је социјалистичка демократија једна скоро аутоматска и неизбежна форма диктатуре пролетаријата или да је она аутоматска политичка „надградња” друштвених односа који се заснивају на државној („друштвеној”) својини на средствима за производњу и постојању „јединства општих и појединачних интереса”. По другима она је политички систем у коме руководећу улогу игра радничка класа, управо њена авангарда; или она је најзад стварни режим владавине већине или стварне већине. У совјетској теорији државе и права она је дефинисана као „демократија за све”, јер уставом предвиђена права грађана обезбеђује држава и тиме она нису формална, и бирачко право обухвата све категорије грађана без икакве разлике у погледу на расу, националност, веру, пол, имовно стање и сл.

Најчешће схватање социјалистичке демократије у самим социјалистичким земљама, као и у радовима појединих марксиста и социјалиста на Западу, заснива се на класној оцени социјалистичке демократије. Она је класни политички систем у коме руководећу политичку функцију има радничка класа или одговарајући шири класни савез радништва и сељаштва. У првим годинама после Октобарске револуције, овај класни концепт демократије допуњаван је истицањем њене недовршености и пролазности; с обзиром да радничка класа, према схватању *Маркса*, користи и може употребљавати и саму своју диктатуру да би градила ново друштво, и истовремено да мења и постепено укида своју класну владавину, проширујући је на једну врсту реалније политичке и друштвене демократије. Ова схватања преузима савремена политичка теорија марксизма и она решавају проблем демократије првенствено на теоријском и идеолошком плану.

Сам концепт класне државе и демократије у социјализму није увек тумачен на исти начин, нити је у свим условима имао исти смисао. Он је несумњиво утицао у знатној мери како на теорију, тако и на праксу политичког система који се градио и данас се гради у социјалистичким земљама.

Демократија је настала, и у грчкој филозофији је најчешће схваћана, као класни концепт. Сви велики револуционарни покрети у историји су се борили за демократију, а под њом су подразумевали владавину од стране или у интересу дотле експлоатисаних и политички подређених кла-

са. Међутим, по свом основном концепту и према тежњама које су носиле и остваривале социјалистичке револуције, демократија у социјализму није у пуном смислу класна политичка организација, као што је држава која се јављала у току и после револуције које је носила буржоазија у XVII и XVIII веку.

У ствари за историју и суштину демократије, не само социјалистичке већ и либералне, као и за сваки прави (теоријски) концепт демократије и за сваког присталицу демократије, она је увек значила нешто више од класне владавине. Карактеристично је да је уско класни концепт демократије саставни део мишљења горњих слојева владајућих снага у капитализму и оних слојева који се као владајућа група у облику бирократије успостављају у појединим фазама развитка социјалистичког друштва.

На уско класно одређивање демократије — и уопште политичких система — утицали су степен заострености и непомирљивости између ранијих класа; величина и јачина опресије непривилегисаних класа односно радничке класе и других слојева, укључујући и средње. На класно одређивање и класну оријентацију политичког система у социјализму не утиче само револуционарни пут којим је остварен прелаз из старог у ново друштво већ првенствено карактер отпора ранијих владајућих класа и њихов однос после оствареног прелаза. Задржавање класног карактера, уз ограничену демократију па и уз употребу диктатуре, последица је наслеђених друштвених, економских, политичких и националних односа и низа других околности које чине једно друштвено и политичко стање конфликтним и пуним не само латентних већ и отворених сукоба и тиме различитих групних оријентација.

За шире друштвене слојеве, за народ у његовим основама и основним расположењима, демократија није никад била нити је схваћена као искључиви облик класне владавине. Поред тежње да се ослободе од неједнакости и тлачења, ови слојеви народа увек су се борили за друштвено и политичко уређење у којима ће се ослобађати цело човечанство, управо у коме ће почети остваривање човечних односа и човечности човека. То се у истој мери односи и на радничку класу и слојеве са којима је она ушла у историјски и политички покрет промена не само политике већ и друштвености. Ван оваквих утицаја и ових расположења не могу бити ни основне снаге популарног покрета, нити његови стварни и верни лидери.

Демократија у социјализму, и поред њеног прихваћеног или наметнутог класног концепта, претпоставља и другу и релативно нову политичку димензију. Владавина радничке класе не значи само владавину већине, већ и стварање услова и институција да радничка класа стварно буде одлучујућа снага, непосредно и све изузетније преко својих посредника. Систем владавине „у име радничке класе“, тј. преко њених представника, теоријски је антиконцепт социјалистичке демократије и једино може бити емпирички, историјски условљено, привремено или нужно решење ради припрема социјалистичке демократије. Ако се овај антиконцепт претвори у концепт, и владавина радничке класе постане не само систем доминације изван радничке класе и тиме владавина над радничком класом и

народом, социјалистичка демократија је не само одложена већ је више и нема. Она уступа место једном посебном облику, толерантне или офанзивне, бирократске етатистичке доминације. Политичка власт се поново институционализује као јединствена и уједињавањем обе њене битне стране. То се дешава у развијенијем друштву од „приватно правног“ (робовласничког и феудалства), и у потенцијално еманципованој држави. На основу тога бирократска власт је не само неограничена већ и опресивна. Она је нови облик доминације; не класне већ групне, бирократске. Демократија као класна ствар постаје бирократска власт.

Сва ова схватања, тежње и појаве карактеришу реални свет и реалну историју политичког система у социјалистичком друштву. Она изражавају и сталну борбу да се створи политички облик који ће одговарати сталнијим и потенцијалнијим односима социјализма и позиву радничке класе да ствара и превазилази облике доминације (па и демократије).

У свакој од постојећих социјалистичких земаља нити су постојали исти услови нити могућности за решавање свих ових сложених историјских промена нити се историја борбе за демократију, помешана са задржавањем или падовима, остваривала на исти начин, са истим последицама и у истом временском трајању. То све чини да је, с гледишта научног истраживања, још увек тешко описивати ову историју; још је теже дати теорију, односно више или мање заокружен и научно образложен систем демократије реалног социјалистичког друштва.

Поред тога, као и либерална демократија тако и демократија у социјализму трпела је промене и стално је недовршена и променљива. Она је процес одређених историјских процеса и као таква, као реална политичка институција, она се може теоријски образложити и схватити само употребом историјског метода и на основу теоријске анализе; уз пуну обазривост и свест да уопштавања никад не захтевају не само потпуну него и битну стварност и истину.

Имајући све то у виду, могу се чинити покушаји да се утврде друштвени односи, као и идејни и политички елементи за обраду једног више или мање општег концепта као реалности социјалистичке демократије. Карактеристика тог општег концепта је да се он већ данас у извесној мери превазилази и да се тенденција и облици тог превазилажења морају уочити и теоријски анализирати и формулисати. На тој основи друга карактеристика реалног света социјалистичке демократије јесте појава извесних нових видова и структура социјалистичког политичког система.

Социјалистичка демократија је настала и наставила да се изграђује у посебним историјским околностима; у извесном смислу раније него што је то произишло из Марксових предвиђања о условима и времену остваривања „прелаза из капитализма у социјализам“. У свим земљама у којима је до данас остварена социјалистичка револуција, осим у неким мањим европским, капитализам није био развијен, демократија је била тек у повоју ако је уопште постојала, а радничка класа је била релативно мало острво у мору сељаштва. У земљама у којима је успела и стварно се изводила, револуција је у основи била политички припремљена, и то нарочито постојањем разних социјалистичких и напредних група и тежњи; а пре свега — постојањем и улогом политичке организације радничке класе.

Велики допринос у том правцу дао је Лењин. Он је још у почетку овог века, научном анализом империјализма, односно противуречности капитализма као система, и откривањем специфичности друштвено-политичке ситуације у појединим земљама, извео два значајна закључка од велике теоријске и политичке вредности.

Лењин је најпре утврдио да је капитализам на одређеним својим тачкама раније осуђен него што се то предвиђало и да гада пролетерска револуција може да изведе прелаз из старог у ново друштво и да то једино она и може учинити. Он није мењао Марксово опште схватање, да ће период прелаза из старог у ново друштвено стање и период успостављања социјализма представљати диктатуру пролетаријата. Као и његов учитељ тако ни он није то политичко стање одвајао од демократије као политичког облика — и нешто више од тога.

На основу тога, Лењин је истовремено утврдио да радничка класа, у условима капитализма, није сама по себи способна да изведе овај историјски скок; управо да је она, у тим условима, једино способна да спонтано развије оно што је он називао „синдикална свест” тј. свест о својим непосредним интересима. У таквом стању он је формулисао своју теорију партије као организације која једина може бити у стању да оствари револуцију и омогући доцнију изградњу социјализма и њему одговарајућих оригиналних политичких облика које он у ствари није одвајао од демократије. Лењин је ову политичку организацију као политичку партију означио као претходницу или авангарду радничке класе, као њену свесну борбену мањину која има свој програм, заснован колико је могуће више на марксистичким научним принципима и анализи стварности која се инспирише тим принципима.

Све социјалистичке револуције је досад извела ова политичка авангарда, и њеном активношћу и под њеним успешним вођством је образован и нови политички систем, нова држава. У току револуције и доцније, нова држава и политичка партија имале су да — теоријски и по програму — употребе власт, али и утицај, не за себе већ ради радикалне промене друштва и припреме основа и услова за преображај и постепено прогресивно одумирање државности и целог система доминације. Према томе нова политичка власт морала је да преузме на себе решавања низа историјских задатака, као што су: да ослободи друштво од многобројних заосталости и неразвијености, неуједначености и противуречности наслеђених из ранијих периода, и уопште да спроведе индустријализацију земље и подизање материјалне производње на виши и модернији ниво.

Не може се данас спорити да је историја социјалистичког друштва, од Октобра 1917. до данас, представљала и да представља процес тешких и очајничких напора не само да се попуне велике наслеђене празнине већ и да се радничка класа и постепено цело становништво укључе у нови друштвени и политички систем и да постану ако не његов пуни носилац, бар његова неопходна и свесно дата потпора. Конкретне фазе ове историје показују успехе и неуспехе; ослобођење човека и појаву и нове, често опресивне и свирепе облике доминације; враћање уназад и кретање напред. Цео тај сложени, противуречни и никад једносмерни процес борбе за ново друштво је саставни део опште људске историје до данас. Исто-

рије која је још увек у знатној мери и изнад и изван човека и коју човек настоји да савлада да постане њен господар.

Од самог почетка Лењин је настојао, а у томе су га доцније следили прогресивни и свесни представници радничке класе и новог друштва, да се политички систем који је настао као облик доминације или „класне власти“ стално демократизује. Нико ко је стварно ангажован у изградњи социјалистичког друштва и ко самостално мисли није сматрао нити може сматрати да социјалистички преображај и нови политички систем јесте ствар само власти и партије; нити да авангарда може дуже и сталније да води друштво, без учествовања људи. Авангарда сама по себи никад није могла да преобрази друштво нити да се идентификује са политичким системом. Свесно одступање од ових истина — које су суштина политичке теорије марксизма — одвојила је теорију и праксу социјализма од идејних ставова и од историјске мисије социјализма.

Међутим, не само у Совјетском Савезу, већ и у другим земљама које су пошле путем социјализма, постављали су се извесни објективни проблеми који су у прво време утицали на нову улогу и положај партије и државне организације. Да се у знатној мери неразвијено друштво могло променити, да би заостало сељаштво могло да се модернизује, да би се могла обезбедити исхрана и задовољење основних животних потреба људи, а нарочито да би рад друштва могао да се поново стави у покрет да производи средства за производњу, јавиле су се у новом друштву нове, тј. одређене економске и политичке функције и у знатној мери у новом облику. То је утицало да се управљање производњом а постепено и другим друштвеним активностима, функционално централизује, и политички концентрише, а постепено и стави под једну јединствену контролу и усмеравање; али не од самог неразвијеног друштва и радничке класе, већ и њихово име — преко авангарде, тј. партије и власти под његовом контролом.

Преузимајући ову функцију политички систем добија једну нову димензију и претвара се у једну врсту „државе авангарде“, државе за чију егзистенцију и развитак преузима одговорност тада једина организована и уједињена снага друштва — особито у земљама које су извеле социјалистичку револуцију (СССР, Кина, Југославија). То је била комунистичка партија, основна мада не и једина политичка организација радних маса и других слојева ангажованих у револуцији и за друштвене промене, јер живети на стари начин за њих више није било смисла.

То је изазвало карактеристичне промене у самом схватању политичког система и његовог облика, а у самом схватању демократије у социјализму. Ове промене су се све више изражавале у политичкој пракси, која је све више показивала дистанцирање у односу на оригинални марксистички концепт демократије. Уместо да одмах настане класна демократија у пуном значењу, коју је Маркс предвиђао, политички систем већине социјалистичких земаља је добио елементе а доцније и облике „државе авангарде“; најпре као посредне и посредничке класне владавине радника и сељака а доцније, све више као владавина *per se*. Ако се „држава авангарде“ појавила као ограничење у односу на демократију радничке класе и већине у Марксовом смислу, она није теоријски ни у

пракси, ни у почетку ни доцније, била исто што и тоталитарни концепт „партијске државе” и „фирерске државе”.

У појму државе авангарде се налазе више или мање објективно условљени елементи одлагања односно одсуства у непосредном остваривању демократије. „Авангардна” држава је по својој теорији и по својој историјској функцији замишљена као привремена, и као средство а не као свој циљ. Држава фашистичке партије и фирерска држава је идеолошко-политичка конструкција која тежи да за сва времена наметне деспотски облик друштва, да се издвоји од њега и да управља њиме, носећи у себи не само сопствени циљ, већ и оличење „историје”, или националног и расног мита па чак — према хитлеровској митологији — и отелотворење „божје промисли”. Међутим, није искључено претварање државе авангарде у власт једне партије; овај политички облик је пут и један од услова успостављања бирократије као владајуће политичке снаге, као правог носиоца доминације.

У општој линији развика, и према својим позитивним обележјима и друштвеним односима које је стварала до данас, социјалистичка држава авангарде, свесно и затим по својој сили, ограничавајући демократизам институција и политичких процеса, није у основи дуже и трајније била систем политичке диктатуре који носи и контролише једна политичка елита. Да је то било тако, не би било могуће налазити унутрашње снаге које су стално настојале да прошире границе демократије и да унесу извесне нове облике. Не би било ни бирократске „алтернативе” која је један од основних облика унутрашњих политичких противуречности социјализма и рушења друштва авангарде и партије.

Све то захтева теоријски вођену конкретну анализу којом се мало бави до данас политичка наука и социологија.

Супротно од оног што се обично и крајње тврди, социјализам није рођен нити се мирно и помирено успостављао у бирократији. Напротив, политичко конституисање социјалистичких организама било је од 1917. до данас испуњено дубоким грчевима, унутрашњим противуречностима, борбама и конфликтима. У целини посматрано, две су основне околности утицале (скоро до данас) да се заостравају унутрашњи односи и противуречности између првих облика и политичких потенција демократије и недемократије односно диктатуре и бирократије у свим досадашњим фазама развика социјалистичког друштва. Прве су произилазиле из самог наслеђеног друштвено-економског стања. Наслеђене и одржаване неразвијености, опште стање историјске запуштености и друштвено-политичке и моралне заосталости, олакшале су па и знатно условиле недемократске и диктаторске облике власти. Истина, сваки напредак у ослобођењу од заосталости и дехуманизације, на основи новог начина производње и самих форми владања, утицао је на постављање питања демократизације, на извесне мање или веће кораке у правцу промена владајућег политичког система. Упоредо с тим, свако заостајање и неуспех у овом правцу јачали су недемократске и диктаторске елементе и тежње.

Друге околности чине стање и унутрашње промене у систему политичке власти. Исто као и прве, и оне нису деловале аутоматски и правoliniјски. Кад је „бирократски систем” успевао да се успостави у својој

„највишој форми“ концентрације, показао је, у својим крајностима, посебне слабости и скривене противуречности. Губећи углед и утицај, ослабљен изнутра, диференциран и пун опасних конфликта, бирократски систем (нарочито уколико је добио деспотске па и терористичке облике) открио је свуда, спорије или брже, сопствене противуречности; и условио појаву освежења и јачања потенцијалних популарних демократских снага, преосталих револуционарних група — привржених оригиналним формама револуционарног демократизма, као и омладине и једног дела интелигенције наклонених тражењу актуелних и нових истина и политичких облика. У међувремену се јављају и групе произвођача и интелигенције које постављају дубље савременије проблеме и захтеве у погледу развитка не само политичких облика већ и друштвених односа; у погледу остварења не само политичких и личних слобода већ и слободе стварања и мисли у погледу производње не само материјалног благостања, него и културе и науке. Борба против бирократије и њеног „политичког система“ увек се односила на слободу од „култа личности“, али и од бирократских односа, заосталости и самовоље; на слободу од ранијег страха, али и на слободу радничке класе и човека за сопствену активност и одговорност у погледу сигурније и достојније суграшњице; на слободу од неистина или на слободу за тражење истине без бирократског прописивања истине и „научног“ „корифејства“ форума и појединача.

Ови процеси су отпочели са рабањем социјалистичких организама. Они су често били потискивани и пресецани. Али они су се настављали и кад су принудно заустављени. Они се данас манифестују са више или мање доследности и успеха у систему власти и друштвеном животу и у идеолошкој сфери. Пракса је показала да ови процеси не могу добити демократски облик, не могу значити корак напред и монополизацију система власти без промена у положају и структури политичке партије. Али те промене, супротно уобичајеном мишљењу, нису једини, а у одређеним ситуацијама ни битни услов демократизације. Али без њих је нема.

Савремена политичка теорија марксизма, коју посебно заступају западне комунистичке партије мења свој ранији став у односу на политичку партију уопште и политичке партије у прелазном периоду од капитализма у социјализам. Као што је већ наглашено политички систем социјализма се више, начелно, не одваја од постојања више партија и то не само више партија радничке класе.

Теоријски и према изричитим мишљењима Маркса и Енгелса, политички систем у социјалистичком друштву нити претпоставља нити тражи постојање једне партије. Марксизам никад није у својим оригиналним теоријским ставовима представљао идеологију једне партије па ни једне партије радничке класе. Уосталом идеја једне монополске партије као апсолутни принцип политичког система социјализма је бирократска концепција. Она није партијски концепт политике у социјализму. По свом појму и према досадашњој историјској пракси партија је скоро увек била и по правилу је и данас — политички представник једног дела класе. Суштина је класе, у теоријском смислу, у њеној недефинитивности, унутрашњој неједначености и у „плурализму“ група и интереса. Демократски процеси у класном друштвеном систему захтевају и стварају више

партија, иако само постојање две или више партија не мора значити и постојање демократије. Неспособне и недемократске партије су и уништавале демократију у друштву, а некад више уколико их је било више.

У суштини ни социјалистичка револуција ни прве фазе социјалистичке државности у свету нису полазиле нити су се остваривале на основу једне партије. Посебне историјске околности у већини социјалистичких земаља су постепено довеле до нужног успостављања државе авангарде, која се образовала уз учешће по правилу једне једине партије радничке класе. Историја и улога социјалистичке партије од 1917. до 1926. потврђује то. После тога времена све више се држава авангарде претвара у владавину једне партије а затим у бирократију. У појединим социјалистичким земаљама, релативно брже него у СССР завладала је концепција и пракса једнопартијског система, и то поред осталог услед тога што је, од 1936. до 1938. до недавно, све више преовлађивало уско класно схватање о политичком уређењу социјализма и о нужности у карактеру једне владајуће партије. То схватање је развила догматска теорија и бирократска политичка пракса за време стаљинизма.

Теоријски говорећи, држава авангарде није и не мора бити сама по себи супротна демократизацији политичког система социјализма, уколико је она не само израз извесне историјске и прелазне нужности већ и стално врши промене у себи и у свом односу према власти у друштву. У развијенијем социјалистичком друштву, кад је економска и друштвена вредност новог система дала резултате и прихваћена од ширег народног покрета, и тиме кад више не постоје услови за ма какву позитивну улогу слободног економског тржишта компететивних и групних интереса, мењају се основи и теме и облици партијског система. Такмичарски вишепартијски систем је политички инструмент који усклађује и рационализира различите интересе тражећи привремену победу интереса већине, тј. група чији интерес и схватања уживају ширу подршку од интереса и схватања друге групе и других група које имају своје политичке организације. Ово слободно политичко тржиште, у крајњој линији, изражава конфликтну класну структуру, одсуство јасног, општијег интереса и нужност борбе за власт. Вишепартијски систем изражава историјску ситуацију друштва у коме се борбом за власт успостављају политички односи и постиже извесни „народни концесус“; све то треба да омогућава да власт буде оправдана и у исто време стално ограничавана и мењана, под условом да се не дира у основне примесе друштвеног уређења. То чини снагу либералне демократије, али и њену друштвену и политичку ускост и ограниченост.

IV

Релативно ограничење демократизма (ван бирократске алтернативе) у политичкој сфери, а нарочито у сфери власти представљало је у одређеним историјским условима извесну нужност. Оно не произилази из суштине, из теорије социјализма, напротив, оно је „по природи“ демократско. Отуда се данас, у периоду релативног стабилзовања социјалистичког друштва и скоро целог светског социјалистичког система, поставља логични и

неопходан захтев да се успостави демократија и у ужем смислу, у сфери власти и политике.

Поред тога, у самом концепту те (социјалистичке) демократије садржано је и њено шире схватање. У свом етимолошком значењу, и у сваком великом политичком систему, демократија је схваћена и као нешто шире и више од одређеног облика државе; од облика политичке власти. Тај „грчки“ и „антички“ концепт садржи свака доследна демократска теорија и марксистичка политичка теорија. Шири концепт демократије је саставни део и сваког радикалног демократског покрета а посебно радничког. Демократија у том ширем смислу увек је садржавала идеал људске једнакости. Политичка мисао у капитализму је једнакост претворила у тзв. „једнакост шанси и могућности“ учествовања на слободном тржишту капитала и рада, доцнији капитализам је једнакост изједначавао са тзв. једнаким могућностима „да се постане све“, тј. да се прелазе класне преграде (на тој основи је створена идеологија једнакости у америчком друштву у коме се истиче фантастични успон из сиротиње једног Рокфелера и низа других познатих капитана индустрије и милијардера). Стварна пракса капитализма омогућује извесне такве примере и одређену „социјалну мобилност“, али је њена карактеристика све више, нарочито у развијеном капитализму, постојање класних преграда и таквих стратификација које осуђују одређене друштвене групе да стално остају у својим „рођеним границама“; то наводи поједине савремене америчке социологе да говоре о „феудализацији“ и крутој стратификацији развијеног капиталистичког друштва.

Сваки доследни социјалистички теоријски систем представља другачији идеал једнакости и поједини социјалистички системи се и разликују према квалитету „дефиниције“ те једнакости, а нарочито по томе како и кад предвиђају да се она може постићи. Марксизам се разликује од тзв. „природно-правних филозофија“ по томе што он показује да нити су људи „рођени једнаки“, нити они икад могу бити једнаки у пуном смислу. Увек је постојала и постојаће неједнакост у природним особинама, у способностима, у таленту; у многим личним интересима и жељама, у мишљењима и погледима људи. Друштво потпуно једнаких људи је не само наивна утопија већ и једна ескатолошка идеја. Исто тако марксизам не предвиђа да људи могу, у самом процесу изградње социјалистичког друштва, да постану и буду једнаки ни у оном смислу у коме се социјализам и познаје и разликује од других друштвених система. С обзиром на низ наслеђених и других разлика међу људима, и на потребу да се човек што потпуније ангажује у производном и другом раду, чак и примена истих мера и критеријума за тај рад претпоставља неједнакост међу људима. У томе је смисао Марксовог тврђења да социјалистичко друштво не може да пређе „буржоаски видик права“. Нужно постојање права у социјализму произилази из још увек неразвијеног друштва које се бори за превазилажење „друштва оскудице“. Награђивање према раду је само потврда „једнакости“ у неједнакости. Граница те праксе је у одстрањивању коришћења рада и личности другог; у забрани експлоатације; у превазилажењу двоструке власти а посебно власти бирократије.

Социјалистичко друштво се познаје по томе што све више ствара услове да једна класа или група људи не може да влада или живи на основу отуђења, рада и располагања вишком рада, експлоатације; у превазилажењу двоструке власти а посебно власти бирократије. У томе је суштина хуманизма и социјалистичког идеала једнакости, као претпоставке остваривања једнакости у могућностима задовољавања личних потреба, а не једнакости као нивелације људских егзистенција и људских бића.

Свака социјалистичка револуција, као и политичка концепција а делимично и пракса појединих земаља које су кренуле путем социјализма, садржи, на овај или на онај начин, идеал једнакости као свој проглашени или оперативни принцип. У томе лежи и шира основа концепта и структуре демократије у социјалистичком друштву. Однос према овом принципу је и од битног значаја за оцену могућег демократизма државе авангарде, односно карактера и вредности класног концепта демократије. Држава авангарде, условљена неразвијеношћу и другим противуречностима друштва, може се условно схватити као облик демократије: а) ако је као власт бар „демократска“ диктатура (без деспотизма арбитрерности); б) ако је обезбеђивала кретање према таквом друштву које отклања економске и социјалне изворе експлоатације „туђега рада“ и на основу тога нове доминације над људима. Ове „две стране“ демократског процеса се условљавају и допуњавају: релативна и потенцијална — демократизација у „ужем смислу“ не постоји ако не примењује ове „социјално-економске“ мере, ову релативну и потенцијалну демократију у ширем смислу.

Све су социјалистичке земље углавном у разним фазама свог развика садржавале и остваривале извесне принципе о људској једнакости. Кад је уместо идеала људске једнакости успостављен бирократски систем, и сам политички облик државе авангарде постао је све више диктатура па и аутократија у најужем политичком смислу; он је неизбежно идеал људских једнакости претворио у хијерархију „распона“, или у нивелизам уз високе привилегије појединачца. То се могло десити и дешавало се само кад су поједине групе развиле односно одржавале такве односе у производњи који су им обезбеђивали монопол располагања радом људи и са позиција тог монопола су развиле систем оперативне демократске доминације. Према томе није искључено у одређеним условима, да се социјалистички политички систем, иако уоквирен државом авангарде, под условом да она одолева притиску бирократије и врши своју праву функцију, да се припрема новог друштва постепено успоставља као демократија у ширем смислу.

Политички систем социјализма је позван, а на то га позивају не само марксистичка наука већ и досадашње искуство и захтеви нове стварности, да решава проблем једнакости у самим основним друштвеним односима, у односима производње и расподеле производа рада. Да би се мењао као класни систем друштва, социјализам неизбежно мора мењати те односе и стварати нову друштвену структуру. Та структура је, глобално узевши, својинска структура друштва које изражава међусобне односе људи према средствима рада и према доношењу основних економских и опште друштвених одлука.

Такву промену у друштвеној структури према досадашњем историјском искуству може омогућавати тзв. друштвена својина средстава за производњу. Друштвена својина је нова историјска појава и термин који утврђује процес постепеног укидања доминације човека од стране човека у области која је витална за егзистенцију и личност човека. То је област рада под којом треба подразумевати режим остваривања не само човјекских радних способности већ и особина као и начин остваривања његове људске, активне личности. Све док својина представља својинско право појединаца, групе или државе, она не само што лишава другог тог права, већ и принуђује већину људи да раде да би живели, а не да удруженим радом остварују своје способности и своју људску личност.

Принцип који изражава и потврђује ову промену није створен у пракси социјалистичког друштва нити је он монопол једног постојећег социјалистичког система, иако је он досад највише теоријски образложен и у пракси примењен у социјалистичкој Југославији. Док је друштвена својина само израз једног новог несвојинског правног статуса средстава за производњу једног друштва у целини, дотле је самоуправљање израз који карактерише не само односе у производњи већ и друштвену структуру социјализма. То је друштвена структура у којој не само што произвођачи управљају заједничким средствима рада и заједничким радом већ у којој и друштвена подела рада мења свој карактер. Теоријски речено, она треба да престане да буде израз продужавања доминације, тј. диференцијације на оне групе које регулишу и контролишу режим рада и располажу производима рада, и на оне које остају у најамном односу, тј. изван су активног односа према средствима рада и примају заповести и споља одређене мере „плате“ или „најамнине“ за унети рад. Друштвено самоуправљање, како се данас назива у Југославији, је почетак процеса враћања средстава за производњу произвођачима и отклањања отуђености средстава рада од радног човека и тиме први радикалнији покушај у историји да се реши проблем двоструке власти. Али самоуправљање то не може бити само по себи, тј. без ширих и дубоких промена како у структури државе тако и у самој контроли човека над радом и својом друштвеном организацијом.

Самоуправљање је нова димензија демократије која проширује, конкретизира и чини на нови начин реалном демократију у ширем смислу. То није само демократија, која је инспирише хуманистичким идеалом једнакости и остварује само на тај начин што отклања веће класне разлике међу људима на основи низа социјалних и економских права, на основи активнијег учествовања радничке класе и непривилегисаних група „у тековинама културе и цивилизације“. Самоуправљање значи у извесном смислу почетак остваривања ове једнакости и тиме хуманизма у оној сфери у којој су до данас владали односи власти, који су проширили сферу доминације у свим политичким системима, и у оном у досадашњој фази социјализма.

Самоуправљање је нова димензија у социјализму не само и не првенствено у томе што се у привредне организације и предузећа уносе елементи демократизма и отклањају облици сопственичког или менаџерског управљања. Самоуправљање је нова демократска димензија само ако је

и уколико оно мења, ограничава и постепено превазилази систем политичке доминације заснован на двострукој власти. Нема самоуправљања у правом смислу ако се у разним облицима, стварно или прикривено, одржавају односи власти у организованом раду чак и у облику поделе између управљачких и извршних, „техничких“ и „радних“ функција. Нема самоуправљања ако се истовремено човек који ради не ставља у услове и односе који онемогућују да се репродукује власт и отуђење у широј економској или политичкој сфери. Самоуправљање је носилац нове димензије демократије уколико је у стању да присваја своју личност, тј. уколико може да спречи пренос своје природне власти, односно своје људске личности у корист било неорганизоване економске стихије (тржишта и сл.) која увек ствара привилегије за појединце, или у корист каквих носилаца општих друштвених функција, функционера, технократа и бирократа. Ако се то не постигне, иначе релативно ослобођен у конкретној радној организацији, човек може поново постати предмет доминације у самој макро структури — на основу самоуправљања, — као што су тржиште, организација власти и друге макро-структуре социјалистичког друштва. С обзиром на све то, отвара се нови и до данас недовољно схваћени и решени проблем не само реконструкције и поновне дефиниције друштвених односа и структуре, већ и суштине и облика политичког система. Ослобођење човека у свакодневном животу и према себи је део и коначна претпоставка самоуправљања. Нема стварне демократизације ако она не обухвата и мења „макро“ и „микро“ структуре и односе људи.

Конституисање произвођача у „владајућу класу“, односно „освајање и успостављање демократије“ тражи и претпоставља промену система доминације и то у два правца. На првом месту оглађа се двоструки систем власти пошто политичка власт у ужем смислу више нема ни услова ни потребе да одржава односе власти у производњи и расподели, тј. да у њима доминира, уколико и ако су они самоуправни односно уколико и ако је произвођач стављен у материјалне, политичке и моралне услове да спречи отуђење своје радне и људске личности, и да се јави као градитељ и система и заједнице као целине.

На другом месту сама политичка власт, — која дуже остаје као израз разрешавања противуречности и обезбеђења извесних нужних заједничких правила живота и регулација одређених општих економских и других функција друштва, — не само што се у извесном смислу мора деататизовати, тј. смањивати се и повлачити се, него се и мора стављати у нови однос према самоуправној сфери. Уместо да одржава раније односе власти, она сада одржава и штити систем самоуправљања и тиме мора и сама бити прожета елементима самоуправљања. Истовремено, пошто као свака власт, она још има могућности „превазилажења“ и злоупотребе својих функција, она мора налазити на један нови и ефикаснији начин ограничења. Не само у аутономним институцијама већ и у новим самоуправним снагама друштва, које сад постаје сопствена и у извесном смислу неполитичка, тј. непосредно друштвена демократска моћ. Ова страна „самоуправног система“ је од посебног значаја, јер се он још увек поставља и остварује у макро политичком систему који има и стално тражи свој ослонац у политичкој власти.

Нема у досадашњој теорији, јер нема ни у једној пракси, формулисаних и прописаних политичких облика уопште модела институционализације политичког система овакве демократије. На основу марксистичке политичке теорије и досадашње праксе, могу се у њој извући само ове основне примесе.

Прво, данас је све јасније да остваривање овог облика демократије у ширем смислу представља процес демократизације политичке власти и укидање њеног идеолошког и економског монопола.

Друго, институционални облик социјалистичке демократије која остварује ову своју нову димензију не само што се „приближава“ облицима оригиналне или „примитивне“ непосредне демократије, већ уноси у овај институционални систем нове елементе и карактеристике. Сагласно томе, у ужем смислу, социјалистичка демократија треба да обухвати нове облике аутономије и непосредно учествовање радних људи у основним ћелијама рада; комунални систем односно територијално самоуправљање у основним друштвеним заједницама. Она исто тако претпоставља развијенији живи и активни систем избора и опозива на све јавне функције, као и коришћење извесних класичних инструмената непосредне или полупосредне демократије (референдум, народна законодавна иницијатива, политичке и изборне функције група грађана и произвођача, тзв. зборови бирача у југословенској терминологији).

У свом дубљем и стварнијем смислу непосредна демократија претпоставља такав институционални механизам управљања друштвеним пословима који више не може бити отуђен од произвођача и човека; којим радни људи и грађани доминирају у том смислу што им је он јасан, јаван, и прозачан. Али истовремено мора бити и рационалан и ефикасан. То је такав институционални облик у коме се „марксистичке структуре“, од власти и партије до закона и општих одлука, заснивају на самоуправним „микроорганизацијама“ рада и на заједничким политичким и друштвеним активностима људи. Ови микроорганизици уједно постају и сама основа њиховог конституисања и на вишим нивоима, који тиме почињу да губе свој представнички и добијају делегатски карактер. У крајњој линији, непосредна демократија је систем самоуправљања који гради, носи и контролише човек и у коме он изражава и налази, постиже и решава не само своје личне и заједничке интересе већ и остварује своју људску личност. Ово хуманизирање и остваривање хуманизма је посебна карактеристика појма непосредне демократије.

За успостављање демократије (и у социјализму) потребно је стално развијање слободног политичког живота и друштвених односа; слободни политички живот и политички односи по себи неопходни су саставни део структуре и социјалистичке демократије. Важност оваквог политичког живота у савременом друштву је у тој мери пресудан за сваки политички систем а посебно за демократски, да су и сви аутократски и диктаторски системи приморани да га инсценирају. Претварање стварних политичких процеса и самосталног политичког живота у фолклор, у пратећи церемонијал, карактеристика је бирократског политичког система, свуда па и у социјализму. Непосредна социјалистичка демократија грађи аутентични јавни и у извесном смислу прозаични политички

живот. Без таквог политичког живота она брзо постаје формална демократија и, у крајњој линији, бирократска доминација.

Ову страну политичког система социјализма, коју је занемарила савремена политичка теорија социјализма а нарочито пракса, дубоко је схватио Лењин после *Маркса* и *Енгелса* и свих ранијих и доцнијих стварних присталица демократије, социјализма и људске слободе. Лењин, који је иначе био велики критичар дволичности и формализма у политици и политичким принципима, овако изражава своју мисао о значају слободног и отвореног изборног и општеполитичког процеса, свуда па и у социјализму.

„Пошто је политичка арена видљива за све, као позорница за гледаоце, сваки зна на основу штампе и јавних скупова да ли ова или она личност познаје партију или не, да ли је подупиरे или јој се супротставља. Тада се зна какав је почетак имао овај или онај политички активиста, како се он и на који начин развијао и по којим се особинама истиче. Само на тај начин сви чланови патрије могу, познавајући ствар до краја, да изаберу или не изаберу овог или оног активисту на овај или онај положај у партији. Општа контрола сваког корака који је учинио један члан партије у његовом политичком животу ствара механизам који аутоматски функционише и осигурава примену оног што се у биологији назива „победа најспособнијег“. Захваљујући овој „природној селекцији“, која је последица апсолутне јавности, изборности и опште контроле, једино може сваки активиста да преузме дужности које су највише прилагођене његовим снагама и његовим способностима; само под тим условом он може да поднесе све последице својих грешака и да покаже пред свима своју способност схватања својих грешака, као и његовог избегавања”.

Ове мисли *Лењина*, односећи се непосредно на унутрашњи живот политичке партије и на њену демократизацију, још *више се тичу* општег политичког живота у социјалистичком друштву. (В. И. Лењин, *Oeuvres choisies*, Москва, 1964. стр. 289).

Како у политичким организацијама тако и у целом политичком друштву „политичка арена“ мора бити и „приступачна и видљива“ за све, за квази потпуност свих грађана. Само у оваквом јавном и прозаичном виду, политички живот у социјалистичкој демократији може бити општа и свестрана „лозорница“ у којој смо сви посматрачи, али и истовремено и заинтересовани актери. Тако се могу избегавати и разне појаве које прате политичку историју и политичку праксу, свуда, и у социјализму. Само тада и тако може се спречити да неко преузме положај за који нема ни снаге, ни способности и, што је још теже, да у тами спуштене завесе, „иза позорнице“ преузме власт и положаје које њега и власт још више удаљује од јавног пристанка и контроле. Псеудоауторитети и култ личности који произилазе из тајног и прикривеног политичког живота увек су опасност и тешка деформација сваког демократизма и оног у социјалистичком друштву. Историја се у овом погледу још увек понавља; не само, као што је Маркс истицао, као мелодрама, већ и као права лична и колективна драма са овим или оним призивцима фарсе или комедије — који су често облици трагедије.

Без оваквог јавног и прозачног политичког живота, који се одиграва пред јавношћу и уз учешће људи, немогуће је спречити ону општу политичку неизвесност и личну несигурност на основу које, „све може да буде“. Без јавности поново се враћају у друштво интриге, завере, лични обрачуни, и могућност да неко ко је јуче био „највернији“ сутра постане издајник и непријатељ (или само „издајник“ и „непријатељ“). Стварати нове структуре демократије је и тежак процес рада, инвентивности, искренности и доследности. Тај историјски акт је у очекивању.

Као свуда, тако и у политичком систему социјализма, мистифицирани, тајни и привилегисани политички односи и процеси потхрањују антидемократске, бирократске и самовољне акције. Они стварају атмосферу за појаву лажних идола, али и сталног култа појединаца који успевају. Обрнуто, јавно проверавани, слободни и сваком приступачни политички живот, претварање политичког живота у „јавну арену“, неопходни је саставни део политичке сфере социјалистичке демократије. То се посебно односи на непосредну и самоуправну демократију у којој се, као у античком и модерном позоришту, не прави разлика између публике и глумца, између активности функционера и „обичних“ грађана.

После пропасти атинског полиса, политичка арена свуда у свету је била оптерећена колективним облицима и друштвеним перемонијалом који су створили краљеви, аристократија, хришћанство, апсолутизам, буржоазија и бирократија. У свему томе има нечег мистичног, тајанственог, усплахиреног, варљивог и зававајућег. Политичка арена је спој боксерског ринга, католичке цркве и масонске ложе. Социјалистичка демократија тражи једну нову, рационалну, чисту људску и једноставну атмосферу политичког живота. У томе је грчки полис са својом обичном људском једноставношћу, наклоношћу лепоти истине и истине лепоти једна од инспирација.

Основа Лењинове политичке теорије — као и Марксова — јесте оваква демократска и хумана заједница коју су они схватили као резултат дубљих класних, економских и политичких, културних, моралних промена, као и промена у односу међу људима. Лењиново схватање диктатуре пролетаријата је само саставни део његове марксистичке теорије о држави а посебно о демократизацији државе и политике, као једном од основних циљева и услова социјализма и борбе радничке класе.

Др Јован Борђевић

РЕЗЮМЕ

Как Ленин понимал диктатуру пролетариата и демократию

Первый выдающийся толкователь марксистской концепции диктатуры пролетариата, Ленин различает диктатуру как необходимый переходный тип политической системы и как роль и функцию государства, т.е. как формы политической системы. Ленинское понимание диктатуры пролетариата является по существу антигосударственным и революционно-реалистическим. Он ищет формы и условия, допускающие процесс перемен

старой государственности и процесс „отмирания государственности“. Он ищет в советской власти не только новую форму государства, но и демократии. Поэтому „система коммун“, „система советов“ для Ленина являются родом исторического воспроизводства и конкретного воплощения Парижской коммуны, при которых происходит экономическое освобождение труда и непосредственное установление власти рабочего класса в союзе с „трудящимся крестьянством и интеллигенцией“. Находит это отражение в его практическо-политической активности „на вовлечении и участие масс в советской власти“.

Ленин ни теоретически ни в общем идейном и теоретическом смысле не уподоблял диктатуру пролетариата с политической формой, с диктатурой одной группы, ни с диктатурой одной партии. Для его трудов характеричны вера в спонтанный, элементарный и самодовлеющий демократизм рабочего класса.

Ленин внес элементы рационализма, организации и посредничества между спонтанным революционным движением и его будущим с помощью партии, вследствие чего неизбежно должен быть принять соответствующие ограничения этому движению и самому демократизму политической организации советского общества. В силу этого он не рационализировал современную и конкретную историческую оценку. Он ее не превратил в теорию.

Теоретическое понятие диктатуры пролетариата, как системы господства, является противоречивым. Мысли Ленина, выражающие опасение в этом смысле, не констатируют необходимость диктатуры пролетариата, а ищут ответ для конкретной эмпирической проблемы первых этапов поисков и образования политической системы социализма и ее адекватных форм. Работы Ленина из последнего периода его жизни указывают, что вечная ценность его теоретической мысли о диктатуре пролетариата в ее „чистом“ теоретическом смысле лежит в „установлении демократии“, чем самым и безоговорочно воспротивился диктатуре в политической форме.

Основной политической мыслью Ленина — также как и Маркса — является демократическое и гуманное содружество, понимаемое ими как результат глубоких классовых, экономических, политических, культурных и моральных перемен, а также перемен в взаимоотношениях между людьми. Ленинское понимание диктатуры пролетариата является составной частью его марксистской теории о государстве и в частности о демократизации общества и политики.

SUMMARY

Lenin's Concept of the Dictatorship of the Proletariat and Democracy

The first, more important, interpreter of the Marxist concept of the dictatorship of the proletariat, Lenin, makes distinction between dictatorship as a necessary transitory form of the political system, and as a role and function of the state, i.e. as a form of the political system. Lenin's conception of the dictatorship of the proletariat is in essence anti-statism and revolutionary and realistic. He looks for forms and conditions making possible the process of the change of old statism and the process of the «devolution of state». He looks in the Soviet power not only a new form of state, but of democracy as well. That is why the «communal system», «system of the Soviets» is for Lenin a kind of historical reproduction and concrete assertion of the Paris commune, in which economic liberation of work took place, and direct establishment (restitution of the power of the labour class in unison with working peasants and intelligentia. This is reflected in its practical and political activities for «inclusion and participation of the masses in the Soviet power».

Lenin, neither theoretically, nor in ideological nor theoretical sense, did identify dictatorship of the proletariat with the political form, with

the dictatorship of one group, and even not with the dictatorship of a party. Trust and certain spontaneous elemental and self-determined democratism of the labour class, characterize his writings.

Lenin introduced through the party an element of rationalism, organization and mediation between the spontaneous, revolutionary movement and its future, being forced, consequently, to accept the corresponding limitation of this movement, and even democratization itself of the political organization of the Soviet society. That is why he did not rationalize his provisional and concrete historical appraisal of it. He did not make a theory of it.

Theoretical notion of the dictatorship of the proletariat, as a system of domination, is contradictory. Lenin's thoughts expressing hesitation in this respect, do not state indispensability of the dictatorship of the proletariat, but quest an answer to the concrete empirical problem of the first stages of the search for establishment of the political system of socialism and its adequate forms.

Lenin's writings from the last period of his life show that the lasting value of his theoretical thoughts on the dictatorship of the proletariat, in its »pure« theoretical sense is »establishment« of democracy«. He has clearly and unequivocally rejected dictatorship in the political form.

The basis of Lenin's political thought — as of Marx's — is a democratic and humane community which they comprehended as the result of deeper class, economic and political, cultural and moral changes, and changes in human relations. Lenin's concept of dictatorship of the proletariat is only a part of his Marxist theory of state, and of democratization of society and politics in particular.

RÉSUMÉ

La conception de Lénine de la dictature du prolétariat et de la démocratie

Le premier interprète de plus d'importance de la conception marxiste de la dictature du prolétariat, Lénine, distingue la dictature en tant que type transitoire du système politique et en tant que rôle et fonction de l'Etat, c'est à dire en tant que forme du système politique. La conception de Lénine de la dictature du prolétariat est dans le fond anti-étatique et révolutionnairement réaliste. Il cherche les formes et les conditions qui rendent possible le processus du changement de l'ancien Etat et le processus du »dépérissement de l'Etat«. Il cherche dans le pouvoir soviétique non seulement la nouvelle forme de l'Etat mais aussi la démocratie. C'est pourquoi »le système communal«, »le système des soviets« est pour Lénine une sorte de reproduction historique et l'affirmation concrète de la Commune de Paris, dans lequel s'effectue l'affranchissement économique du travail et l'établissement direct du pouvoir de la classe ouvrière associée avec »les paysans et les intellectuels travailleurs«. Cela se reflète dans son activité pratique — politique »pour l'intégration et la participation des masses dans le pouvoir soviétique«.

Lénine, ni au point de vue théorique ni dans le sens général idéologique et théorique n'a pas identifié la dictature du prolétariat avec une forme politique, avec la dictature d'un groupe, donc ni avec la dictature d'un parti. La confiance dans un certain système démocratique spontané, élémentaire et autodéterminé de la classe ouvrière est la caractéristique de ses travaux.

Lénine a introduit un élément de rationalisme, d'organisation et d'entremise entre le mouvement révolutionnaire spontané et son avenir par l'intermédiaire du parti, de ce fait il devait inévitablement admettre la restriction correspondante de ce mouvement ainsi que du système démocratique de l'organisation politique de la société soviétique. C'est pourquoi il n'a pas rationalisé son estimation historique temporaire et concrète. Il ne l'a pas transformée en théorie.

La notion théorique de la dictature du prolétariat, en tant que système de domination, est contradictoire. Les pensées de Lénine qui expriment la crainte dans ce sens ne constatent pas la nécessité de la dictature du prolétariat, mais cherchent une réponse au problème des premières étapes de recherches et de formation du système politique du socialisme et de ses formes adéquates.

Les travaux de Lénine de la dernière période de sa vie font ressortir nettement que la valeur durable de sa pensée théorique sur la dictature du prolétariat dans son sens théorique »propre« est »l'établissement de la démocratie« — de cette manière il s'est opposé fermement et sans ambiguïté à la dictature dans la forme politique.

La base de la pensée politique de Lénine — ainsi que celle de Marx — est la communauté démocratique et humaine qu'ils ont conçue comme résultat des changements profonds de classes, économiques et politiques et moraux, ainsi que des changements dans les rapports entre les hommes. La conception de Lénine de la dictature du prolétariat est seulement la partie intégrante de sa théorie marxiste de l'Etat et en particulier de la démocratisation de la société et de la politique.